

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

I

INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
DE L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ÉTUDES № 44/1
FONDATION DE SAINT MONASTÈRE DE HILANDAR

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

Tome I

Mélanges offerts à Mirjana Živojinović

Rédacteurs

Dejan Dželebdžić, Bojan Miljković

Secrétaires

Bojana Pavlović, Miloš Živković

BELGRADE

2015

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА 44/1
ЗАДУЖБИНА СВЕТОГ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

Књига I

Зборник у част Мирјане Живојиновић

Уредници

Бојан Миљковић, Дејан Целебуић

Секретари

Милош Живковић, Бојана Павловић

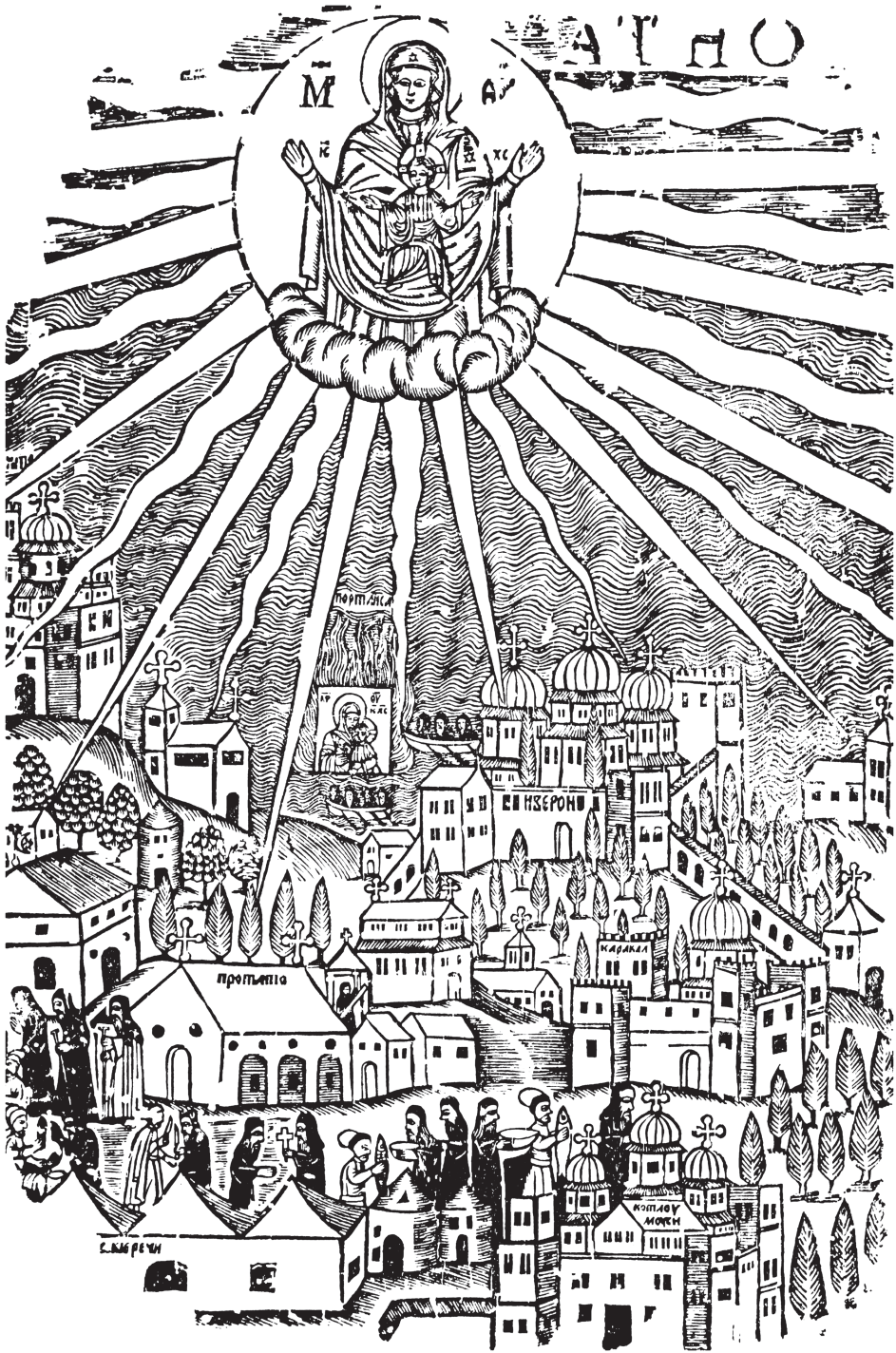
БЕОГРАД

2015

Прихваћено за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ
25. фебруара 2015. године.

Ова књига објављена је уз подршку
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
и

Дворез, око 1700, Света Гора

Сарадници Византолошког института САНУ, уз подршку Задужбине Светог Манастира Хиландара, с поштовањем и захвалношћу за изузетна научна достигнућа и немерљив допринос развоју и угледу Института посвећују овај зборник својој драгој колегиници академику Мирјани Живојиновић. Њена посвећеност научном раду, оданост кући у којој је провела читав радни век и пажња према колегама задужили су генерације сарадника.

Будући да је Света Гора одувек била централна тема научних интересовања академика Мирјане Живојиновић, те да она као председник Хиландарског одбора САНУ и председник Друштва пријатеља Свете Горе у последње време покреће нова истраживања и доприноси продубљивању интересовања за светогорске теме, сматрали смо да би и зборник у њену част требало посветити историји и култури Свете Горе. Веома смо задовољни што су многе колеге и колегинице ту идеју подржали и својим прилогом учинили, колико је то могућно, дар нашој слављеници достојним њених заслуга.

Сарадници Византолошког института САНУ

C'est avec respect et reconnaissance que les collaborateurs de l'Institut d'Etudes Byzantines de l'Académie serbe des sciences et des arts, avec le soutien de la Fondation de Saint Monastère de Hilandar, dédient ce recueil à leur chère collègue, l'académicienne Mirjana Živojinović, pour la qualité de son œuvre scientifique et sa remarquable contribution à la réputation de l'Institut. Nombre de générations de chercheurs lui sont redevables pour l'attachement dont elle a fait preuve envers le travail de recherche, son dévouement en faveur de la maison où elle a effectué toute sa carrière et son attention de tout instant envers ses collègues.

Ayant en vu le fait que le Mont Athos a toujours été le thème central des sujets d'intérêt scientifiques de l'académicienne Mirjana Živojinović, et qu'en sa qualité de présidente du Comité de Chilandar de l'ASSA et présidente de la Société des amis de la Sainte Montagne, elle a, ces derniers temps, initié de nouveau thèmes de recherche et contribué à l'approfondissement de certains travaux ayant trait au Mont Athos, nous avons estimé que le recueil qui lui est dédié se devait d'être consacré à l'histoire et la culture de la Sainte Montagne. Nous sommes particulièrement heureux que ce projet ait obtenu le soutien de nombreux et nombreuses collègues qui, à travers leurs textes, ont, autant que faire se peu, élevé cet hommage à notre chère collègue à la hauteur de ses mérites.

Les collaborateurs de l'Institut d'études byzantines de l'ASSA

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIÈRES

Књига I – Tome I

<i>Гордана Радојчић-Костић, Бојана Павловић, Библиографија академика Мирјане Живојиновић (Bibliographie de l'académicienne Mirjana Živojinović) -----</i>	15
<i>Предраг Коматина, О првом помену монаштва на Атону -----</i>	27
<i>Predrag Komatina, On the first reference to monasticism on Mount Athos -----</i>	33
<i>Andreas Rhoby, Lexikographisch-sprachliche Bemerkungen zu den byzantinisch-griechischen Urkunden des Heiligen Berges Athos -----</i>	35
<i>Андреас Роби, Лексикографско-језичка запажања о грчким светогорским исправама –</i>	60
<i>Jean-Claude Cheynet, Les Tzintziloukai -----</i>	61
<i>Жан-Клод Шене, Цинцилуке -----</i>	71
<i>Frederick Lauritzen, An Athonite assembly described in the Typikon of Monomachos ----</i>	73
<i>Фредерик Лаурицен, Атонски сабор према опису у Мономаховом типикy -----</i>	81
<i>Ploutarchos L. Theocharides, The old monastery of Saint Panteleemon on Mount Athos (Paliomonastiro), once of the Thessalonian (tou Thessalonikeos) -----</i>	83
<i>Плутархос Л. Теохаридис, Стари Манастир Светог Пантелејмона на Атону (Paliomonastiro), некадашњи Солунчев (tou Thessalonikeos) манастир -----</i>	91
<i>Љубомир Максимовић, Владар и манастир -----</i>	93
<i>Ljubomir Maksimović, The ruler and his monastery -----</i>	98
<i>Бојана Крсмановић, Акт прота Герасима о уступању Хиландара Србима -----</i>	101
<i>Војана Крсмановић, The act of protos Gerasimos on ceding Hilandar monastery to the Serbs -----</i>	112
<i>Ирена Шпадијер, Алегорија раја код Светог Саве и Стефана Првовенчаног -----</i>	113
<i>Irena Špadijer, The allegory of paradise in the writings of St. Sava and Stefan the First-Crowned -----</i>	126
<i>Бојан Миљковић, Хиландарски игумански штап -----</i>	127
<i>Војан Миљковић, Hegoumenos' baton of Hilandar monastery -----</i>	137
<i>Виктор Савић, Устав за држање псалтира и Хиландарски типик -----</i>	139
<i>Viktor Savić, Rules for the use of the Psalter and Typikon of Hilandar -----</i>	147
<i>Πασχάλης Ανδρούδης, Ο πύργος του Αγίου Σάββα στη Μονή Χελανδαρίου Αγίου Όρους –</i>	149
<i>Πασχαλις Ανδрудис, Пирг Светог Саве у Манастиру Хиландару на Светој Гори -----</i>	164

<i>Смиља Марјановић-Душанић, Повеље за лимски Манастир Св. апостола и српски владар као ретник апостолима</i> -----	167
<i>Smilja Marjanović-Dušanić, Le corpus des chartes pour le monastère des Saints Apôtres sur le Lim et le souverain serbe comme isapostolos</i> -----	175
<i>Даница Поповић – Марко Поповић, Келије Манастира Св. Николе у Дабру</i> -----	177
<i>Danica Popović – Marko Popović, Kellia of the monastery of St Nicholas in Dabar</i> ----	186
<i>Љубомир Милановић, Illuminating touch: Post-resurrection scenes on the diptych from the Hilandar monastery</i> -----	189
<i>Љубомир Милановић, Додир просветљења: сцене Христових посмртних јављања на Хиландарском диптиху</i> -----	203
<i>Срђан Пириватрић, Хронологија првих владарских аката краља Милутина издатих после освајања Скопља</i> -----	205
<i>Srdan Pirivatrić, Chronology of first charters of King Milutin, issued after the conquest of Skopje</i> -----	213
<i>Mihailo St. Popović, Das Kloster Hilandar und seine Weidewirtschaft in der historischen Landschaft Mazedonien im 14. Jahrhundert</i> -----	215
<i>Михаило Ст. Поповић, Манастир Хиландар и сточарство у историјској области Македонија у XIV веку</i> -----	225
<i>Olivier Delouis, Un acte de vente inédit de 1321: le monastère de Karakala et la famille des Kabasilas</i> -----	227
<i>Оливије Делуи, Један неиздати купопродајни уговор из 1321. године: Манастир Каракала и породица Кавасила</i> -----	249
<i>Драган Војводић, О времену издавања повеља којима краљ Душан потврђује Хиландару даривање Манастира Светог Ђорђа и села Уложишта, а Хрусијском пиргу поклања цркву у Липљану</i> -----	251
<i>Dragan Vojvodić, On the time when the charters were issued, confirming king Dušan's donation of the monastery of St. George and the village of Uložište to Hilandar, and the church in Lipljan to the Hrusia Pyrgos</i> -----	257
<i>Antonio Rigo, Le Mont Athos entre le patriarche Jean XIV Calécas et Grégoire Palamas (1344–1346)</i> -----	259
<i>Антонио Риго, Света Гора између патријарха Јована XIV Калеке и Григорија Паламе (1344–1346)</i> -----	283
<i>Небојша Порчић, The Menologem in Serbian Medieval Document-Making</i> -----	285
<i>Небојша Порчић, Менологом у обликовању српских средњовековних докумената</i> --	298
<i>Срђан Шаркић, Стицање својине ἐξ ἀγορᾶς у грчким повељама српских владара</i> ---	299
<i>Srdan Šarkić, Acquisitions of property ἐξ ἀγορᾶς in Greek charters of Serbian rulers</i> ---	308
<i>Војана Павловић, Mount Athos in the historical work of Nikephoros Gregoras</i> -----	309
<i>Бојана Павловић, Света Гора у историјском спису Нићифора Григоре</i> -----	321
<i>Ђорђе Бубало, Логос формула у хрисовуљи цара Стефана Уроша Манастиру Лаври (1361)</i> -----	323
<i>Djordje Bubalo, The Logos-formula in emperor Stefan Uroš's chrysobull to the Great Lavra monastery (1361)</i> -----	337

Књига II – Tome II

<i>Φαίδων Χατζηαντωνίου</i> , Το κωδωνοστάσιο της Μονής Παντοκράτορος -----	339
<i>Федон Хадзиандониу</i> , Звоник Манастира Пантократор -----	357
<i>Станоје Бојанин</i> , Две изгубљене повеље Бранковића и њихова компилација (Хиландар № 58 и № 59) -----	359
<i>Stanoje Bojanin</i> , Two lost charters of the Brankovićs' and their compilation (Chilandar № 58 and № 59) -----	382
<i>Κάτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα</i> , Άγνωστες βυζαντινές επενδύσεις εικόνων από μονές του Αγίου Όρους -----	385
<i>Katja Loverdou-Tsigarida</i> , Непознате иконе са оплатом из светогорских манастира -----	395
<i>Миодраг Марковић</i> , О представама Светог Саве Српског у Ватопеду, с посебним освртом на фреску у Параклису Светог Димитрија -----	397
<i>Miodrag Marković</i> , About representations of St Sava of Serbia in Vatopedi monastery, with special focus on fresco in the parekklesion of St Demetrios -----	406
<i>Raul Estangüi Gomez</i> , Actes autographes de l'empereur Manuel II Palaiologos conserves dans les archives du Mont Athos -----	409
<i>Раул Естангуи Гомез</i> , Аутографски акти цара Манојла II Палеолога сачувани у светогорским архивима -----	426
<i>Тамара Матовић</i> , Μετά θάνατον δῶρον у светогорским актима -----	427
<i>Tamara Matović</i> , Μετά θάνατον δῶρον dans les actes des monastères de l'Athos -----	441
<i>Гордана Јовановић</i> , О повељи деспота Ђорђа, Јована и деспотице Ангелине Манастиру Светога Павла на Светој Гори 1495, 3. новембра, у Купинику -----	443
<i>Gordana Jovanović</i> , The charter of despot Đorđe, Jovan and despina Angelina issued to the monastery of St Paul on Mount Athos on November 3, 1495, in Kupinik -----	455
<i>Гојко Суботић</i> , Припрата Саборне цркве у Кареји почетком XVI века -----	457
<i>Gojko Subotić</i> , Le narthex de l'église cathédrale à Karyés au début du XVI ^{ème} siècle -----	465
<i>Νίκος Διονυσόπουλος</i> , Γυναικείες παρουσίες στο Άγιον Όρος: τα οικογενειακά πορτρέτα της Έλενας Ράρες και της Ρωξάνδρας Λαπουσνεάνου, πριγκιπισσών της Μολδαβίας, στις Μονές Διονύσιου και Δοχειαρίου (16 ^{ος} αι.) -----	469
<i>Никос Дионисопулос</i> , О присуству жена на Светој Гори: породични портрети принцеза Молдавије Јелене Рареш и Роксандре Лапушњану у манастирима Дионисијату и Дохијару (XVI) век -----	482
<i>Зоран Ракић</i> , Заставице четворојеванђеља бр. 33 и 69 у библиотеци Манастира Хиландара -----	485
<i>Zoran Rakić</i> , Headpieces of tetraevangelia Nos. 33 and 69 in the library of the Hilandar monastery -----	493
<i>Ђорђе Трифуновић</i> , Упутство за одређивање хронологије у старим српским рукописима (рукопис Манастира Хиландара бр. 125) -----	495
<i>Đorđe Trifunović</i> , Instructions on determining chronology in old Serbian manuscripts (Hilandar monastery manuscript No 125) -----	503

<i>Ευθύμιος Ν. Τσιγαρίδας</i> , Άγνωστη εικόνα του Εμμανουήλ Τζάνε στη Μονή Μεγίστης Λαύρας στο Άγιο Όρος -----	505
<i>Εφθymiος Η. Цигаридас</i> , Непозната икона Емануила Занеа у Манастиру Великој Лаври на Светој Гори -----	510
<i>Снежана Јелесијевић</i> , Карејски типик у препису јеромонаха Арсенија Суханова ----	513
<i>Снежана Елесиевич</i> , Карейский устав в списке иеромонаха Арсения Суханова ----	526
<i>Дејан Целебдић</i> , Две неиздате <i>омологије</i> о хиландарској Келији Светих Архангела у Кареји из друге половине XVII века -----	527
<i>Dejan Dželebdžić</i> , Two unpublished <i>homologiai</i> concerning the Hilandar cell of the Holy Archangels in Karyes from the second half of the 17 th century -----	539
<i>Kyriell Pavlikianov</i> , Il culto di San Costantino imperatore nei monasteri del Monte Athos --	541
<i>Кирил Павликианов</i> , Култ светог цара Константина у манастирима Свете Горе ----	548
<i>Татјана Стародубцев</i> , Икона Ваведења са Светим Савом и Симеоном Српским и Светим Харалампијем у Црквеном византијском музеју у Митилини -----	549
<i>Tatjana Starodubcev</i> , The icon of the Presentation of the Virgin in the Temple with Sts Sava and Symeon of Serbia and St Charalambos in the Ecclesiastical Byzantine Museum at Mytilini -----	564
<i>Даница Петровић</i> , Хиландарски појци-писари у XVIII веку -----	567
<i>Danica Petrović</i> , Hilandar chanter-scribes in the 18 th century -----	577
<i>Милош Живковић</i> , Иконографска забелешка о сликарству хиландарског католикона: представа Светог Сисоја над гробом Александра Великог у ексонартексу ----	579
<i>Miloš Živković</i> , An iconographic note on the wall paintings of the katholikon of the Hilandar monastery: the depiction of St. Sisoes above the grave of Alexander the Great in the exonarthex -----	586
<i>Νικόλαος Αργ. Μερτζιμέκης</i> , Περί της Ξενοφοντινής <i>ἀμπελικῆς</i> του Αγίου Φιλίππου και τών σχέσεων των μόνων Ξενοφόντος και Χελανδαρίου. Ιστορική έρευνα των αθωνικών πηγών -----	589
<i>Николаос Αργ. Μερзимекис</i> , Ο ксенофонтском <i>винограду</i> Светог Филипа и везама Ксенофонта и Хиландара. Историјско истраживање атонских извора -----	597
<i>Весна Пено</i> , Хиландарски појци и писари новијег доба -----	599
<i>Vesna Peno</i> , The Hilandar monastery chanters and scribes of modern time -----	605
<i>Jelena Bogdanović</i> , Le Corbusier's testimonial to Byzantine architecture on Mt. Athos --	607
<i>Јелена Богдановић</i> , Ле Корбизијеово сведочанство о византијској архитектури на Светој Гори -----	622

БОЈАН МИЉКОВИЋ
(Византолошки институт САНУ, Београд)

ХИЛАНДАРСКИ ИГУМАНСКИ ШТАП*

У текстовима Савиних житија постоји помен два штапа. Први је као посебну привилегију добио 1199. од Алексија III Анђела у Цариграду, за игумана новооснованог српског манастира на Атону, а други као знак новостеченог архијерејског достојанства 1219. године. Оба штапа су до данас сачувана и похрањена у Хиландару и Милешеви.

Кључне речи: Хиландар, игуман, штап, типик, архиепископ

Према сопственим речима, забележеним у 13. глави *Хиландарског титлика*, која прописује начин постављања игумана, Сава је приликом оснивања српског манастира на Светој Гори, осим статуса независног од световних и црквених власти, издејствовао и једну нарочиту привилегију, по којој будући игумани ове обитељи нису морали ићи на цариградски двор ради потврде свог старешинства и достојанства, уз образложење да се манастир поштеди трошкова неопходних за оваква путовања, *нъ в(ь)зѣх(ь) ѿт[ь] ннѣ стапѣ, да кс(тъ) вѣ мнастырн вѣдѣсто знаменни ц(а)рѣва*.¹ Ове Савине речи привлаче посебну пажњу, јер је познато да су новоизабране игумане најстаријих и најугледнијих манастира на Атону из претходног периода потврђивали ромејски автократори – ученог Грузина и цариградског васпитаника Георгија, као трећег тог имена на челу Ивирона, потврдио је пре јесени 1045. Константин IX Мономах, четрдесет година касније Алексије I Комнин за игумана лавре Светог Атанасија потврђује Теодора Кефалу,

* Рад је настао у оквиру пројекта *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету*, заведеног под бр. 177032 при Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Свети Сава, *Сабрана дела*, пр. Т. Јовановић, Београд 1998, 64–66.

Штап је био прерогатив игуманског достојанства. Осталим монасима било је забрањено ношење штапа у цркви, како пише у *Правилу* Атанасија Атонског из 963, Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig 1894, 136.15–19. Овакве строге одредбе временом су ублажене, па је штап као помагало старим и болесним монасима био дозвољен на богослужењу, према тестаменту Лазара са Галесијске горе од 31. октобра 1053, *The Life of Lazaros of Mt. Galesion*, ed. R. P. H. Greenfield, Washington 2000, 225.

док се из акта прота Павла издатог јула 1089. зна да су и ватопедски игумани по конфирмацију ишли на царски двор.²

Статус српског светогорског манастира ипак није преседан у време његовог оснивања на самом крају XII века, како на Атону тако и ван њега. Злоупотреба *харисѿиѿиѿиѿа*³ довела је средином XI века и касније до оснивања потпуно независних и самоуправних (ἐλεύθερα καὶ αὐτοδέσποτος) манастира широм Царства, чије игумане нико није потврђивао.⁴ Управо најстарији сачувани типик једне од таквих обитељи из треће четвртине XI века, који ће пре свега својим одредбама потом извршити највећи утицај и бити модел за састављање сличних манастирских устава, Тимотејев типик за манастир Богородице Евергетиде ван цариградских зидина, Сава је превео и прилагодио за своје атонско братство.⁵ Слободе овог престоничког манастира хрисовуљама је потврдило неколико царева, а међу њима је засигурно био Константин IX Мономах (1042–1055).⁶ Севаст и велики доместик Запада Григорије Пакуријанос у типик у који је крајем 1083. написао за своју задужбину у Бачкову, манастир Богородице τῆς Πετριτζωτίσσης, чак забрањује посебан помен локалног митрополита Филипопоља на литургији.⁷ Сличне слободе уживао је и манастир Светог Јована Богослова на Патму или Богородичино братство у Арији на Пелопонезу, како је то прописано у типикима њихових оснивача, монаха Христодула Латроског из маја 1091, односно епископа Арга и Нафплија, Лава, из 1149. године.⁸ Таква пракса

² Actes du Prôtaton, éd. D. Papachryssanthou, Paris 1975, 250–251; Actes d'Iviron, I, Paris 1985, 51; Meyer, Die Haupturkunden, 170.1–3; Actes de Xénophon, éd. D. Papachryssanthou, Paris 1986, 71, n° 1.67–68; старешине мањих светогорских манастира, попут игумана Ксенофонта, најпре су били потврђени (σφραγίδος), односно добијали благослов од прота, а потом би у Цариграду примали ποταμτικῆν ῥάβδον из руку автократора, *ibidem*, 74, n° 1.167–169.

³ Уступање манастира појединцима и њиховим наследницима на доживотно уживање, односно убирање дела манастирских прихода од стране ових лица, што је неретко доводило до опадања, па чак и потпуног замирања појединих монашких заједница, cf. H. Ahrweiler, Charisticariat et autres forms d'attribution de fondations pieuses aux Xe–XIe siècles, ЗРВИ 10 (1967) 1–27; P. Lemerle, Un aspect du rôle des monastères à Byzance: les monastères donnés à des laïcs, Comptes-rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres (Paris 1967) 9–28; P. Gautier, Réquisitoire du patriarche Jean d'Antioche contre le charisticariat, REB 33 (1975) 77–132; M. Kaplan, Les monasteries et le siècle à Byzance: les investissements des laïques au XIe siècle, Cahiers de civilisation médiévale 27/1–2 (Poitiers 1984) 71–83.

⁴ J. Ph. Thomas, Private religious foundations in the Byzantine Empire, Washington 1987, 214–243. Игумани су бирани на различите начине. Најчешће је будућег старешину за живота одређивао претходни игуман или су га између себе бирали најугледнији монаси, односно читаво братство. Негде се најпре морао доказати као успешан манастирски οἰκονόμος или је биран *жребом* између три кандидата.

⁵ М. Живојиновић, Хиландарски и Евергетидски типик. Подударности и разлике, ЗРВИ 33 (1994) 85–101.

⁶ P. Gautier, Le typikon de la Théotokos Évergétis, REB 40 (1982) 45–47.

⁷ *Idem*, Le typikon du sébaste Grégoire Pakourianos, REB 42 (1984) 45, 89–95.

⁸ Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, VI, ed. F. Miklosich, I. Müller, Vindobonae 1890, 69; Byzantine monastic foundation documents, III, Washington 2000, 963, 968–969. У престоници је пак било и примера да су сагласност на избор манастирског старешине искључиво давала световна лица, односно ктитори и њихови потомци. По типик у за манастир Христа τοῦ Πανοκτίριμου из марта 1077, Михаило Аталијат је, после своје смрти, ову улогу наменио сину, *мисѿографу* и царском бележнику, Теодору и његовим потомцима, док августа Ирина Дукена Комнина, непуних четрдесет година касније, за будућу заштитницу (ἀντιλαμβάνομένη) сестринства Богородице Кеcharитомени, најпре одређује своју трећу кћер, монахињу Евдокију, а после њене преране смрти, своју најстарију кћер, *кесарису* Ану. По предвиђеном природном редоследу, Ану би на том месту заједно наследиле другорођена кћер Марија и унука истог имена, Анина кћи, Ирина, P. Gautier; La

неминовно је наишла на оштру реакцију, боље речено осуду виших црквених кругова, а налази се у писаној заоставштини старијих Савиних савременика, као што су архиепископ Солуна Евстатије,⁹ или учени канониста, Теодор Валсамон, патријаршијски *номофилак* и *харѿофилак*. Потоњи је чак сматрао, имајући у виду осми канон четвртог васељенског сабора одржаног у Халкидону 451, да се све одредбе типика које овакве манастире изузимају од власти надлежног архијереја имају сматрати неважећим.¹⁰

Ваља, међутим, подсетити да је атонска монашка заједница уживала искључиво царску заштиту и била независна од црквених власти све до почетка XIV столећа, *μήτε π(α)τρίάρχῃ μήτ' ἐπισκόπῳ μήτ' ἄλλῳ ἀρχιερεῖ ὑποκειμένην*, како то стоји у сигилиону патријарха Нифона из новембра 1312.¹¹ Независност атонских аскета и τῶν γερόντων καθέδρα од епископске власти као већ стара привилегија помиње се још у хрисовуљи автократора Романа I Лакапина из августа 934.¹² Временом се на овој самосталној и од црквених власти независној монашкој гори издвајају по свом угледу и утицају, заснованим пре свега на броју монаха,¹³ три манастира самостална и у односу на централну светогорску управу, односно прота,¹⁴ Велика лавра, Ватопед и Ивиرون.¹⁵ Ромејски автократор Алексије III Анђео својом оснивачком хрисовуљом из јуна 1198. и годину дана млађим златопечатним сигилионом,¹⁶ даје Хиландару права и слободе по којима је новоосновани српски манастир изједначен са најстаријим и најугледнијим братствима на Атону.¹⁷ Ослобођен је од власти прота по узору на друге две обитељи τῶν διαφόρων γλωσσῶν, Ивирски манастир и Богородичину опатију бенедиктинаца из Амалфија,¹⁸ али

Diataxis de Michel Attaliat, REB 39 (1981) 35, 39–41; *idem*, Le typikon de la Théotokos Kécharitôméné, REB 43 (1985) 29–31, 33–35, 47–51, 131–133, 143–145.

⁹ Eustathii Thessalonicensis De emendanda vita monachica, ed. K. Metzler, Berolini – Novi Eboraci 2006, 150–158, 182–184, 188–190, 214–216.

¹⁰ Σύσταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων, II, пр. Г. А. Ралис, М. Поѿилис, Атина 1852, 236, 651.

¹¹ Prôtaton, 247, n° 11.78–79.

¹² Ibidem, 187, n° 3.5–15.

¹³ Велика лавра је по *Мономаховом ѿѿиѿику*, средином XI столећа, бројала седам стотина монаха, *ibidem*, 227–228, n° 8.90, 94.

¹⁴ Уп. нап. 2.

¹⁵ Атонски типичи двојице ромејских автократора, *Цимискијев*, настао пре лета 972. и *Мономахов* из септембра 1045, јасно одражавају пораст ових обитељи и њиховог угледа међу светогорцима. Наиме, по првом документу, само је Велика лавра могла држати пар волова зарад обраде земље чији су плодови били неопходни за прехрану великог броја монаха (око 120), док је седамдесетак година касније овај манастир имао право да држи четири, а Ватопед један *зевгаруон*. Такође, старији акт прописује да прот може доћи са трочланом пратњом на годишње заседање свештене скупштине, оснивач Велике лавре, Атанасије у пратњи двојице, монах Павле Ксиропотамски са једним помоћником, док се остали игумани, келиоти и исихасти појављују на сабору без пратње. Прот и у млађем типичу задржава пратњу од три члана, али игуман лавре Светог Атанасија има право на шест, игумани Ватопеда и Ивирона на четири, док старешине осталих обитељи на једног пратиоца, cf. *ibidem*, 210, 213, 228, 230, 7.27–29, 137–138, 8.93–99, 147–150; Д. Паѿахрисиѿу, Атонско монаштво, Београд 2003, 197–199.

¹⁶ Actes de Chilandar, I, éd. M. Živojinović, V. Kravari, Ch. Giros, Paris 1998, 104–117, n° 4, 5.

¹⁷ Уп. М. Живојиновић, Историја Хиландара, I, Београд 1998, 72–73.

¹⁸ За историју потоњег, cf. P. Lemerle, Les archives du monastère des Amalfitains au Mont Athos, EEBΣ 23 (1953) 548–566; A. Pertusi, Monasteri e monaci italiani all' Athos nell' alto Medioevo, Le millénaire du Mont Athos, I, Chevetogne 1963, 217–237. У оснивачкој хрисовуљи се не помињу и друге *разнојезичне* обитељи на Светој Гори, руска и бугарска, јер нису имале ову привилегију. Управо прот, Јован, августа 1169, даје игуману руског манастира Ксилурга, Лаврентију, запустели

добија и право на поседовање можда највеће лађе на полуострву, чија је носивост могла износити хиљаду *мерица*,¹⁹ а служила је превозу животињих потрепштина за манастир и није подлежала лучким таксама.²⁰

Познато је да су мали манастири и запустела светилишта на Светој Гори били под влашћу прота.²¹ Василевс, на молбу двојице угледних српских монаха, од гусара запустели Хиландар и остала светилишта у тој области, познатој као Милеје, изузима од власти прота и најпре додељује Ватопеду, почетком 1198. године.²² Пошто се убрзо родила идеја о оснивању српског манастира, монах Симеон се крајем пролећа исте године писмено обраћа василевсу да преиначи своју претходну одлуку и поменути светилишта изузме од власти Ватопеда зарад оснивања српског братства. Симеонову је молбу са своје стране подржао и прот Герасим, који по монаху Никону, автократору шаље писану молбу са истим циљем, коју је потписало двадесет четири игумана мањих атонских манастира.²³ Алексије удовољава заједничкој молби свог пријатеља и атонске општине христовуљом из јуна 1198, а годину дана касније одговара и на Савину молбу, четири месеца после Симеонове смрти, када му предаје и запустели манастир Зиг, на супротној атонској обали, близу Просфорија.²⁴

Своју изузетну наклоност Алексије III објашњава на самом почетку христовуље из јуна 1198, бивши велики жупан Србије Стефан Немања, монах Симеон, јесте ἡγαπήμενος συμπευθερός τῆς βασιλείας μου, односно, најмлађа кћер автократора, Евдокија, српска је господарица, као супруга Немањиног

Солунчев манастир, данашњи Стари Русик, уз надокнаду од три стотине златника. Ову исправу потписује и први познати бугарски игуман Зографа, Симеон, али тек као осамнаести по реду између атонских старешина, Actes de Saint-Pantéléèmon, éd. P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković, Paris 1982, 76–86, n° 8.

¹⁹ Нешто више од 17 тона, E. Schilbach, Byzantinische Metrologie, München 1970, 105–108.

²⁰ По *Мономаховом ѿиѿику*, за набавку неопходних намирница, пре свега жита – пшенице и јечма, те продају вишка воћа, вина и маслиновог уља, атонским је манастирима било дозвољено да поседују барке у чије се потпалубље могло сместити највише 200–300 *модија* (између 3,5 и 5 тона) и које су, осим у време Великог поста, могле испловљавати и пристајати у луке на северној егејској обали, од Солуна до ушћа Марице, односно трговати у пристаништима тема Волкероѿ, Στρου(ό)ν(ος καὶ) Θε(σσαλον)ικ(ης), како то стоји у златопечатном сигилију Алексија III из јуна 1199. у хиландарском архиву. Већу је лађу од раније поседовао и задржао само Ватопед, а уколико би неко друго братство хтело да има пловило веће запремине од прописане, морало је претходно добити сагласност автократора, односно његов сигилион оверен златним печатом. Истом приликом, септембра 1045, уз сагласност целокупне атонске скупштине, дозвољено је манастиру бенедиктинаца да има већи брод, као основно средство снабдевања неопходно за његов опстанак, који као и остало светогорско бродовље није могао служити у комерцијалне сврхе, а једини је имао одобрење да плови до Цариграда, и у амалфитанској четврти на Златном рогу прибавља све неопходно за живот опатије. Не зна се колике су носивости биле ватопедска и амалфитанска лађа, свакако веће од три стотине *модија*, Prôtaton, 226–228, n° 8.53–77, 99–102. Вреди овде истаћи и да је опат једине бенедиктинске обитељи на Атону, као пети, одмах из прота и челника Велике лавре, Ивирона и Ватопеда, потписао поменути акт прота Јована из августа 1169, Saint-Pantéléèmon, 84, n° 8.46.

²¹ Уп. нап. 2 и 18.

²² *Живојиновић*, Историја, 57.

²³ Chilandar, 100–103, n° 3. Као сведоци велике обнове Ватопеда и Просфорија захваљујући средствима пристиглим из Србије, уп. Б. Миљковић, Житија светог Саве као извори за историју средњовековне уметности, Београд 2008, 42–66, свештена општина на челу са протом, оправдано је очекивала да ће два угледна српска монаха успешно обновити монашки живот у области Милеја.

²⁴ Исто, 81–106. Даривањем Зига, Алексије III се с правом могао сматрати једним од ктитора обнове Хиландара, Теодосије Хиландарац, Живот светог Саве, изд. Ђ. Данчић, пр. Ђ. Трифуновић, Београд 1973, 52.

средњег сина и наследника на престолу, великог жупана и севастократора Стефана. Алексије потом изражава пијетет према времешном старцу који се, следећи пример свог најмлађег сина, у монаштву Саве, одрекао световне власти и примио монашки постриг – дојучерашњи љути противник ромејских трупа на бојном пољу, посветио се, скупа са сином, монашком тиховању, дубоко на територији Царства, на Светој гори. У оваквом контексту чини се јаснијом и привилегија поменути на почетку овог рада – трајно добијање игуманске палице, коју је из Алексијејевих руку примио први српски игуман Хиландара, Методије, и која ће касније симболизовати царско присуство и сагласност за избор манастирског старешине – новоизабрани није морао ићи на цариградски двор ради конфирмације.

Хиландарци су и те како били свесни значаја стечене привилегије, па тако млађи Савин животописац, Теодосије, игумански штап назива чак *жъзль* и одређује тренутак стицања те привилегије. Било је то за Савиног другог боравка на царском двору, јуна 1199, када од Алексија III добија и запустели Зиг.²⁵ Потпуно независан статус српског манастира на Атону сам Сава, у већ поменутој 13. глави типика, одређује термином *игоуменѣа* или *царски игумански манастиир*,²⁶ јасно га разликујући од оних братстава чије су старешине потврђивали автократори.²⁷ Може се претпоставити да је исто право у међувремену, до краја XII stoleћа, стекао и игуман ђурђијанског манастира, јер се за разлику од хрисовуље, у млађем сигилиону,²⁸ хиландарске слободе пореде само са правима Ивилона (*Ἰβηρικὴ μοιῆ ἐλευθ(ἐ)ρ(α) τέ ἐστι καὶ [ὕ]φ' ἑαυτ(ῆς) διεξ[αγο]μ(έν)η*).²⁹

Део 13. главе који говори о начину постављања игумана у потпуности је преузет из Евергетидског типика, па је и цео обред у Хиландару био идентичан са прописаним за престонички манастир.³⁰ На Часну се трпезу постављао типик и уз њу прислањао игумански штап, а изабрани се уводио у олтар уз појање *тp(ь)с(вe)тодѣ* и тропара – *пoм(н)лoуѣн нѣ г(oспoд)н пoм(н)лoуѣн, сл(а)вa, г(oспoд)н г(oспoд)н пpизpи сѣ н(e)б(e)сѣ и вѣд[ѣ], и н(ь)н(ѣ), eднoчeдѣ и eднoсoущѣн ѿ(тѣ)цoу свoкoлoу*. Следи тридесет пута од свих понављано *г(oспoд)н пoм(н)лoуѣн*, док се изабрани три пута клањао до земље испред Часне трпезе. Он је потом прихватао типик и штап, а сви присутни потврђивали са *дoстoннѣ*. Новоизабрани је затим заузимао своје место на игуманском престолу и сва братија га целивала и поздрављала као новог старешину.³¹

²⁵ Нав. место.

²⁶ Монашка обитељ која је потчињена једино власти свог игумана.

²⁷ *ннн жѣ нагѣлѣжяют се ѿт[ѣ] ц(а)рa*, Свети Сава, Сабрана дела, 66.

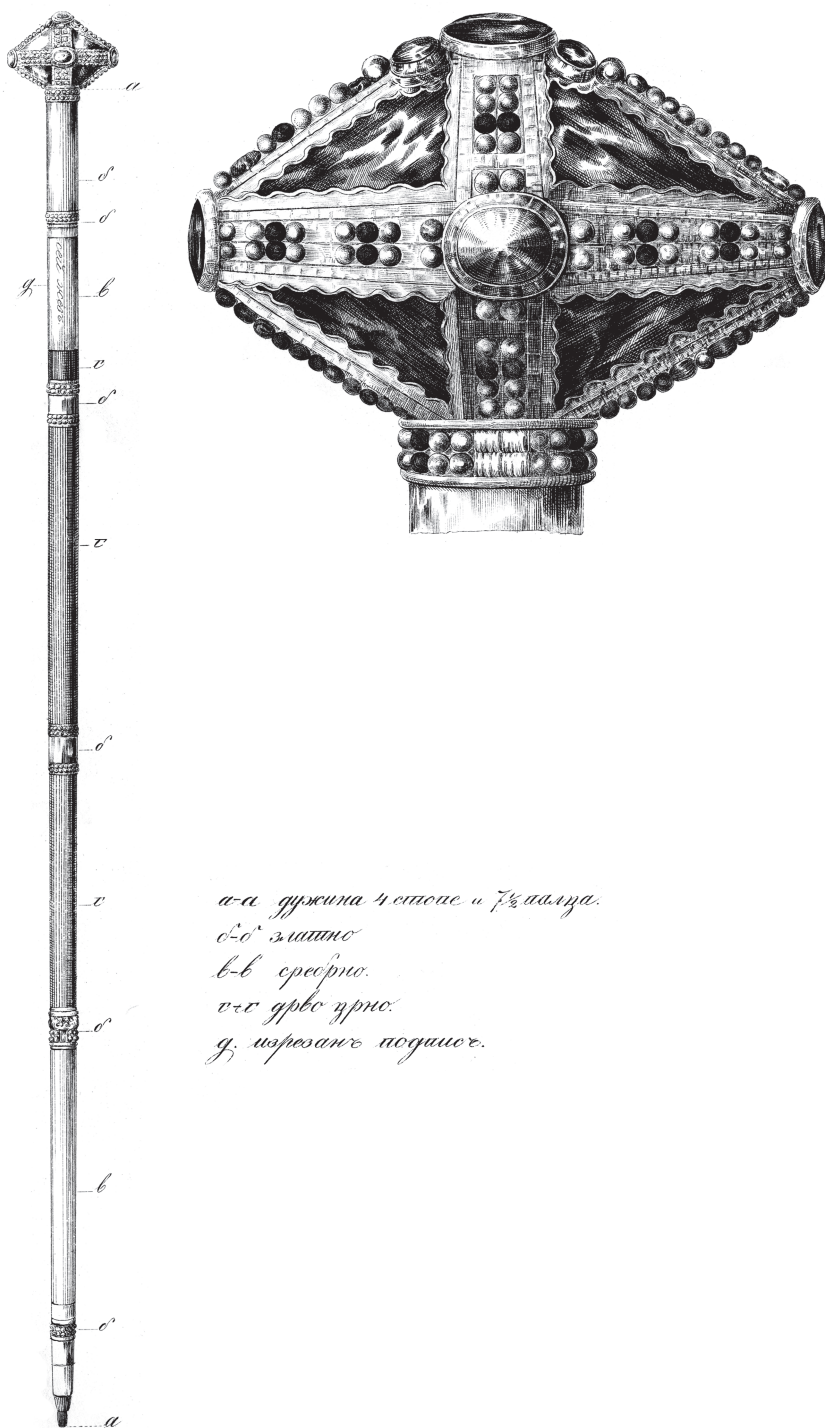
²⁸ Теодосије на истом месту пише о добијању Зига, царског писма са златним печатом и штапа, те је, ван сваке сумње, реч о јуну 1199. године.

²⁹ Старешина амалфитанских бенедиктинаца је по конфирмацију свакако ишао на двор, јер је њихов брод макар једном годишње зарад снабдевања морао пловити до Цариграда, в. нап. 20.

³⁰ *Живојиновић*, Хиландарски и Евергетидски типик, 94–95; у типичу Богородице Евергетиде, игумански штап је *ἡ βακτηρία*, *Gautier*; *Le turikon*, 51. Овај термин користи већ синајски игуман Нил Анкирски у својим *Аскејтским словима* почетком V stoleћа, PG 79, 720, а исти назив за архијерејску палицу се први пут среће у списима Четвртог цариградског сабора на чијој је седмој седници одржаној 28. октобра 869, анатемисан експатријарх Фотије, cf. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, ed. *J. D. Mansi*, Venetiis 1771, 357.

³¹ Свети Сава, Сабрана дела, 68.

По типичима неких манастира, попут цариградског Пантократора или већ поменутог Богородичиног братства у Арији на Пелопонезу, приликом устоличења новог игумана, *ποικαιτικῆ*

Хиландарски игумански штап, цртеж Димитрија Аврамовића, 1847

После XIII века више нема помена хиландарског игуманског штапа у изворима. Поново се среће тек у делима првих истраживача светогорских старина средином XIX столећа.³² Најдетаљнији опис и цртеж штапа доноси академски сликар и потоњи члан-кореспондент Друштва српске словесности, Димитрије Аврамовић, који је на Светој Гори био у пролеће 1847. Као једна од највећих манастирских знаменитости чуван је на игуманском престолу,³³ а овај даровити уметник школован у Бечу штап назива, као и Теодосије више од пет стотина година раније, *жезлом свеїѿог Саѿе*, руководећи се пре свега натписом на познијем сребрном окуву који доноси – сѣй жез(л)ъ даровалъ ц(а)р(ъ) алезн ко̀мнѣнъ с(кѣ)-том(ъ) серко̀ккомъ³⁴ савв(ы) въ знакъ ц(а)рскіе власти поставлатіе игѣмена самовластна ѿ лѣта ѿ хр(н)ста: арпа: Судаћи по одликама језика и облику слова, овај угравирани натпис најпре потиче с краја XVIII века, те додатно указује на порекло и улогу коју је штап имао у животу српског светогорског манастира. Година на крају натписа, 1181, коју су први истраживачи сматрали погрешном,³⁵ могла је бити резултат ишчитавања оригиналног грчког, али оштећеног натписа сличне садржине. Односно, уз незнатна оштећења, права година која би свакако одражавала време од *ѿосїѿанка свеїѿа*, ϩψζ, могла се лако протумачити као *схς*.³⁶

Висина штапа износи 144,5 цм, а његово стабло кружног пресека и пречника 2 цм, од абоносовине,³⁷ делом је прекривено оплатом од позлаћеног сребра. Главу

ѿѿβѿѿѿ је, уместо уз Часну трпезу, прислањан уз манастирску патроналну икону, те је старешинство изабраног на тај начин симболично потврђивао сам небески заштитник обитељи, cf. *P. Gautier, Le tyrikon du Christ Sauveur Pantocrator*, REB 32 (1974) 69; BMFD, III, 967; *D. Krausmüller, Abbots and Monks in Eleventh-Century Studios*, REB 64–65 (2006) 256–259. Када десет година после *Хиландарског*, саставља *Сїуденички ѿїїѿик*, Сава уноси измене у тринаесту главу, која прописије начин бирања и устоличења студеничког архимандрита. По млађем уставу, штап се као у претходно наведеним примерима, прислања уз икону Богородице на олтарској прегради католикона, а новоизабраном игуману палицу уручује сам државњин г(осподн)нъ всѣ сѣб(ь)скыѣ зѣмлѣ, Свети Сава, Сабрана дела, 140.

³² *Д. Аврамовић*, Описаніе древностіѿ србски у Светој (Атонској) Гори, Београдъ 1847, 13; *исїѿи*, Света Гора са стране вере, художества и повестнице, Београд 1848, 35; *Первое путешествие въ Аѿонскіе монастыри и скиты Архимандрита, нынѣ Епископа, Порфирія Успенскаго въ 1846 году*, II/1, Киевъ 1877, 15; помиње се и касније, како у делима учених посетилаца из Србије тако и самих светогораца, *Н. Дучић*, Старине Хиландарске, Гласник СУД 56 (Београд 1884) 12, 18; *Михаил, мїѿроѿоїлїѿ*, Света Гора Атонска, Нови Сад 1886, 35; *Сава Хиландарац*, Историја и опис манастира Хиландара, Београд 1894, 41; *исїѿи*, Света Гора, Београд 1898, 163; *Герасимос Смирнакис*, Τὸ Ἑγύλιον Ὁρος, Кареја 1988², 488–489. Такође уп. и савремену публикацију, *Д. Миловановић*, Ризнице манастира Хиландара, I, Београд 2008, 266–267.

³³ Аврамовић га погрешно назива епископским. Реч је о познатом дару босанског митрополита Исаије из 1634/5, смештеном на западном крају јужне певнице хиландарског католикона.

³⁴ Прво ѿ у овој речи је погрешно угравирано уместо с.

³⁵ Учени архимандрит Ниѿифор Дучић и монах Сава Хиландарац, в. нап. 32.

³⁶ Уколико је пак година тачно прочитана, у првобитном натпису је могло бити само име Алексија II Комнина. Ваља подсетити да је на *Педесетїѿицу*, 16. маја, исте 6690, малолетни син Манојла I по други пут крунисан. На сопственим плећима га је до амвона Свете Софије и назад у палату носио очев брат од стрица и потоњи убица, Андроник I, Nicetae Choniatae Historia, ed. *J. A. Van Dieten*, Berolini–Novi Eboraci 1975, 264–265.

³⁷ Скупоцено црно језгро стабла, компактне структуре и велике чврстине, од дрвета из рода *Diospyros* које расте у тропским шумама јужне Индије, Цејлона, Индонезије и екваторијалне Африке, од давнина је познато у грчком свету као *ѣѿѿѿс*. Један од најстаријих помена је код Херодота када пише о данку који су Етиопљани давали Персијанцима сваке треће године, поред злата, пет дечака и двадесет слонових кљова, налази се и 200 трупца ебановине, Herodoti Historiae, ed. *C. Hude*, Londini–Novi Eboraci 1912, III 97.3.

штапа чини елипсоидни комад црвеног јасписа, висине око 5 и пречника од 7 цм, који је за стабло причвршћен крстообразним позлаћеним оковом са полудрагим камењем. Још су средином XIX века, у време Аврамовићеве посете, готово у потпуности биле очуване двоструке ниске сачињене од бисерја и куглица корала, које су красиле металне делове штапа.³⁸ Ретка скупоцена дела примењене уметности из средњовизантијског периода, попут патена, путира, такозване круне Лава VI или окова јеванђеља, сачувана у ризници Светог Марка и Библиотеци Марђијани у Венецији,³⁹ поред драгуља, кресе управо бисери нанизани на металну нит, што је препознатљива особеност у раду престоничких златара и јувелира ове епохе и додатно потврђује старину хиландарског игуманског штапа, који уз познату мозаичну икону Богородице са Христом и царске двери украшене интарзијом, спада међу најстарије предмете у српском манастиру на Светој Гори.

*

За разлику од хиландарског игуманског штапа, када пишу о хиротонији првог српског архиепископа 1219, обојица Савиних животописаца помињу, али овога пута, други штап. По Доментијану, патријарх је Сави дао стъпъ свон прѣч(ь)-ст(ь)нѣнши, док Теодосије добијену палицу назива жъдлом же свѣтнѣлства.⁴⁰ Савин се штап у писаним изворима поново среће после више од три столећа. Пет година пре но што ће по налогу великог везира шиптарског порекла, Синан-паше, пут Београда бити однет кивот са моштима светог Саве, које су поштовали и локални муслимани и Јевреји, енглески путописац Фокс 1589, приликом свог боравка у Милешеви, бележи да су монаси изнели штап на чијем је врху била *леѝа кристѝална јабука*, којом су његови сапутници, тројица дубровачких трговаца, *ѝроѝрљали* очи због веровања да благотворно делује на вид.⁴¹ Штап је мимоишла судбина моштију његовог другог власника и чуван је у Милешеви највероватније до коначне пропасти овог манастира 1782,⁴² када је пренет у Свету Тројицу код Пљеваља, где га затичу и први модерни истраживачи који су забележили предање о његовом пореклу.⁴³ Однедавна је враћен у Милешеву.

³⁸ Данас су делимично сачуване само на средишњем прстену стабла штапа.

³⁹ *M. Muraro, A. Grabar, Les trésors de Venise, Genève 1963, 58–75; Byzantium, London 2008, 396, 401–402, n°s 64, 80–82.*

⁴⁰ Доментијан, Житије светог Саве, пр. *Љ. Јухас-Георгиевска, Т. Јовановић*, Београд 2001, 200; Теодосије Хиландарац, Живот светог Саве, 131. Теодор Валсамон је крајем XII века, као титуларни антиохијски патријарх, сматрао *ῥάβδος*, уз саκος, полиставрион и *διὰ ὑρασιμάτων στιχάριον*, искључиво патријарховим прерогативима, PG 138, 1020. О палици као једној од основних обележја архијерејске власти са наглашеном пастирском симболиком, пише касније архиепископ солунски Симеон († 1429) у својим литургијским коментарима, PG 155, 257.

⁴¹ Аутор је био у пратњи енглеског путолова Хенрија Кевендиша на путу за Цариград, в. *В. Косић*, Културне везе између југословенских земаља и Енглеске до 1700. године, Београд 1972, 332. Веровања у исцелитељску моћ су вероватно проишталa из додира са Савиним моштима, па се може претпоставити да је штап био похрањен уз тело првог српског архиепископа још у Трнову 1236. године.

⁴² *С. Радојчић*, Милешева, Београд 1971², 55.

⁴³ *Б. Радојковић*, Српско златарство XVI и XVII века, Нови Сад 1966, 76–77; *С. Пејковић*, Манастир Света Тројица код Пљеваља, Београд 1974, 45; *М. Ђоровић-Љубинковић*, Свети Сава и примењена уметност у Србији XII и XIII века, Свети Сава, Београд 1977, 297; *Д. Медаковић*,

Стабло штапа је у потпуности прекривено млађом сребрном оплатом, на којој су укуцани стихови у славу светог Саве и Вознесења Христовог, што додатно указује на братство у коме је палица чувана и после спаљивања Савиних моштију на Врачару 27. априла 1594, и манастирску славу Милешеве, у којој су три и по века почивале Савине мошти, Спасовдан.⁴⁴ Сребрни оков који је заменио старији прецизно је датован, завршен је 20. априла 1608, а познати су и његови наручиоци, еклисијарх Лонгин и пареклисијарх Висарион. Милешевски штап, висине 142 цм, на врху има прозирну полиедарску куглу од горског кристала у чашици овалног облика од позлаћеног сребра украшеној филиграном, полудрагим камењем и бисерима.

*

Два штапа, готово једнаке висине и сличних, скупоцених сферичних завршетак, своју најближу аналогију у ликовним изворима имају у штапу који је насликан у левој руци првог дечанског игумана Арсенија почетком пете деценије XIV века, у пролазу који повезује протезис и олтар параклиса Светог Димитрија у Дечанима, или на сувременој минијатури из рукописа са шеснаест хомилија Григорија Назијанског и коментарима у париској Националној библиотеци (cod. gr. 543), на којој аутор у монашкој одећи прима штап из руку автократора Теодосија I Великог.⁴⁵ Формална сличност између два штапа која се помињу у Савиним живописима такође упућује на закључак да у средњем веку није било веће разлике између игуманске и архијерејске палице, што посредно потврђује и већ поменути типик манастира Богородице у Арији на Пелопонезу из 1149, у чијем је братству као игумански коришћен епископски штап манастирског оснивача Лава.⁴⁶ Штавише, судећи по представама припадника *Небеског двора* из Трескавца (око 1340), Заума (1361), Марковог манастира (1376/7) и Светог Атанасија браће Музаки у Костуру (1383/4) или дворанина са минијатуре из сувременог вагиканског *εἰπιθалаμιја* (Vat. gr. 1851),⁴⁷ истоветне дуге и танке штапове са кугластим завршецима, које псеудо-Кодин назива *δικαικίον*, носили су готово сви световни достојанственици на ромејском двору, од најнижих папија до паниперсеваста и великог доместика.⁴⁸

Ризница манастира Милешеве, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 225; *Д. Милосављевић*, Изгубљена ризница манастира Милешеве, Београд 2010, 265.

⁴⁴ *Ђ. Перућ*, Како су монаси манастира Милешеве обележавали помен спаљивања моштију Светог Саве у XVI и XVII веку, Спаљивање моштију Светог Саве, Београд 1997, 247.

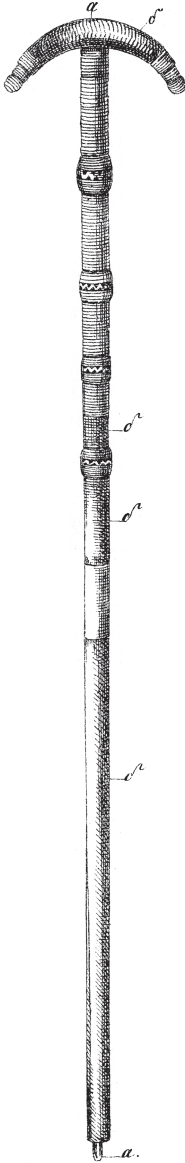
⁴⁵ *В. Р. Пејковић, Ђ. Бошковић*, Манастир Дечани, II, Београд 1941, 22–23; *G. Galavaris*, The Illustrations of the Liturgical Homilies of Gregory Nazianzenus, Princeton 1969, 241; *Ch. Walter*, Art and Ritual of the Byzantine Church, London 1982, 26–29.

⁴⁶ BMFD, III, 962, 967.

⁴⁷ *М. Глигоријевић-Максимовић*, Сликарство XIV века у манастиру Трескавцу, ЗРВИ 42 (2005) 111–112; *Ц. Грозданов*, Охридско зидно сликарство XIV века, Београд 1980, 106; *исѣи*, Из иконографије Марковог манастира, Зограф 11 (1980) 87–92; *С. Пелеканидис*, *Καστορία*, Солун 1953, сл. 152β; *I. Spatharakis*, The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts, Leiden 1976, 211; *C. Hennessy*, A child bride and her representation in the Vatican *Epithalamion*, cod. gr. 1851, BMGS 30/2 (2006) 117.

⁴⁸ Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies, edd. *R. Macrides, J. A. Munitiz, D. Angelov*, Birmingham 2013, 49, 53–69, 85–87, 91, 101, 119–123, 336–339; занимљиво је да овај аутор исти термин користи и за скиптар василевса, као и за палице патријарха, архимандрита, протосинкела и игумана.

Духовна лица су истовремено имала и штапове другачијег облика, у виду слова т, са кратким хоризонталним рукохватом, чији су крајеви могли

*а-а држита 4 сагове и 2 малца.
 б-б дрвено.
 Проче е одо Саве кошти.*

Тзв. штап светог Саве Освећеног, цртеж
 Димитрија Аврамовића, 1847

бити повијени на доле или на горе. Такав штап Јован протонотарије уручује будућем патријарху Алексију Студијском (1025) на минијатури XIII столећа из мадридског рукописа *Историје* Јована Скилице. На штап истог облика ослоњен је епископ Нон у илустрацији за 8. октобар у Дечанима, а истоветна палица украшена црно-белим крстовима, насликана је у рукама патријарха Калиста I, на представи цариградског сабора одржаног 1351. године. Исте штапове носе и подвижници на познатој критској икони са представом смрти светог Јефрема Сирина из средине XV столећа.⁴⁹ Занимљиво је да новије светогорско предање, које средином XIX века први бележи Димитрије Аврамовић, један штап таквог облика везује и за личност првог српског архиепископа. Реч је о легенди по којој је свети Сава Освећени одредио да се његова *пашарица* чува код иконостаса у католикону његовог манастира и да је може узети само калуђер *царског рода* са Запада, истог имена. По овој легенди, када се Сава Српски помолио пред олтаром у цркви свог светог епонима, ван јерусалимских зидина, штап се сам покренуо и дошао у руке новог власника чији је долазак био предсказан. Овај штап се чува уз иконостас једне хиландарске келије у околини Кареје, која је по овом штапу и добила име *Пашерица*. Штап је висине око 130 цм, начињен је од дрвета са украсом од белокости и новије је израде.⁵⁰

⁴⁹ A. Grabar, M. Manoussacas, L'illustration du manuscrit de Skylitzès de la Bibliothèque Nationale de Madrid, Venise 1979, 102; П. Мијовић, Менолог, Београд 1973, 322; Ch. Walter, L'iconographie des conciles dans la tradition byzantine, Paris 1970, 70–73; Spatharakis, The Portrait, 129–139. Byzantium. Faith and Power (1261–1557), New York 2004, 158, n° 80.

⁵⁰ Аврамовић, Описаніе древностии србски, 72; *исѣи*, Света Гора, 79.

Почетком XX столећа, Хиландарци су поред игуманског, ученом есфигменском јеромонаху

Bojan Miljković

(Institute for Byzantine Studies of Serbian Academy of Arts and Sciences, Belgrade)

HEGOUMENOS' BATON OF HILANDAR MONASTERY

After receiving the hegoumenos' staff in perpetuity from the hands of the autokrator Alexios III Angelos in June 1199, the hegoumenoi of Hilandar were no longer obliged to go to the court for confirmation of their authority, like the other hegoumenoi of Mount Athos. With this privilege, Hilandar was excluded from any secular or church authority and had its status equated with the oldest and most renowned brethren on Mount Athos, like the other non-Greek brethren – Iveron and the Benedictine abbey from Amalfi. The autokrator also gave to the Serbian monastery on Mount Athos the right to possess one of the largest ships on the peninsula. The exceptional benevolence of Alexios III towards the two renowned monks from Serbia is quite understandable, in view of the fact that his youngest daughter, Eudokia, was the wife of the Serbian grand *župan* and sebastokrator, Stefan, the son of Symeon and brother of Sava. The baton of the Hilandar hegoumenos was first mentioned by Sava in the 13th chapter of his typikon for the monastery, and later by Teodosije in his biography of St. Sava. The baton was made of ebony with gilded silver revetment adorned with rows of pearls and coral, and an elliptical piece of red jasper on the top. Both biographers of Sava wrote about the staff he received from the patriarch on the occasion of his cheirotonia in 1219. The second baton was kept together with Sava's relics in Mileševa, where it remains to this day. The stem of the staff was later completely covered with silver revetment in 1608 and it has a transparent sphere of rock crystal on the top. The two staffs bear the closest resemblance to the one in the left hand of the hegoumenos of Dečani, Arsenios, on fresco from the beginning of the fifth decade of the 14th century, or the staff which Gregory of Nazianzos receives from the hands of Theodosios I the Great, on the miniature in the Paris manuscript of Gregory's sermons (Par. gr. 543) and, judging by the representations of the *Heavenly Court* from Treskavac, Zaum, Markov monastery or St. Athanasios of the Mouzakes brothers in Kastoria, the staffs borne by Byzantine courtiers were very similar to these – elongated with a slender stem and a spherical ending. Different *pateritses*, in the shape of the letter "T", also existed during the Middle Ages.

Герасиму, показали још два штапа који су наводно припадали Савиним родитељима, Симеону и Ани. Само се други на основу натписа поуздано може идентификовати у данашњој манастирској ризници, али је реч о предмету у то време старом мање од стотину година, *Герасимос Смирнакис*, Τὸ Ἅγιον Ὅρος, 488–489; *Миловановић*, Ризнице, 147, бр. 68.

Пајтерица са карактеристичним завршетком у виду двоглаве змије нема старијих од XVII века. Оне најлуксузније израде често су прецизно датоване натписима који говоре и о њиховим власницима. Уп. архиепископу штаку митрополита Ларисе Дионисија (1662) у Ивируну или титуларног митрополита Кесарије кападокијске Неофита (1730) из скита Свете Ане, в. Θεσσαροὶ τοῦ Ἁγίου Ὅρους, Солун 1997, 366–368, бр. 9.62 и 9.63.